

УДК 347

DOI: 10.15587/2523-4153.2021.249282

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ ЯК ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ В УКРАЇНІ

Л. М. Півнева

How to cite:
Pivneva, L. (2021). The right to information as the basis of media activity in Ukraine. ScienceRise: Juridical Science, 4(18), 4–8. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.249282>

The article identifies some approaches to identifying the concepts of media and legal information. Some classifications of mass media and their immanent elements are considered. The concept of information and its qualifying legal features are defined. The main Laws of Ukraine concerning information are highlighted. Separate normative-legal laws of Ukraine on information and various forms of information are singled out. Categories of legal, public information and misinformation are considered. The key Law of Ukraine on information dated October 2, 1992 № 2657-XII has been determined. It is investigated, that the main source of legal information is the Constitution of Ukraine in accordance to the Law of Ukraine "On Information". It is proved, that information can exist in an ideal and material form and be the object of commodity relations. Attention is drawn to the Law of Ukraine "On Electronic Documents and Electronic Document Management". It is proved, that in the era of using information and communication technologies, the implementation of e-government makes it possible to operate in an information society. Sources for media information have been identified – state, confidential and anonymous. Attention is drawn to the access of the media to confidential information, to data that are not disclosed or published only by court decision. An example is given of the possibility of disseminating public or private information about a person. Attention is drawn to the need to verify anonymous information. In conclusion, it is emphasized, that the media in Ukraine are trying to follow in the footsteps of the latest information and communication technologies. The use of constitutional and legal acts is a vital necessary condition for building civil society, guaranteeing the constitutionality of democracy, freedom of access of the media to primary sources of information.

Keywords: mass media, legal information, laws of Ukraine on information, access to information, concept of media freedom

© The Author(s) 2021

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license hydrate

1. Вступ

Функціонування ЗМІ, які грають важливу роль у суспільстві по поширенню інформації, неможливо без з'ясування права на інформацію, пов'язаного з правом ЗМІ на неупереджене вираження своїх думок, захистом прав людини на свободу кожного на дотримання своїх поглядів за для поширення інформації та ідей.

Засоби масової інформації, до яких відносяться газети і журнали (друковані або віртуальні) та програми новин на телебаченні, традиційно вважаються одними з основних джерел отримання інформації. В останні десятиліття виникла Інтернет-журналістика, яка почала шукати своє місце у медійному просторі України. ЗМІ можуть надавати достовірну інформацію власній аудиторії за умови, якщо існує гарантія безперешкодного доступу до джерел інформації. Цьому сприяє також рівноправний доступ до освіти, професійної підготовки та зайнятості, забезпечений за умови виключення нерівності у доступі до інформації.

Право на інформацію, право знати використовується в нових сучасних умовах, коли ЗМІ в Україні стали незалежними від ідеологічного диктату радянської епохи та усвідомили свою нову роль у демократичному суспільстві. Нова система ЗМІ зорієнтована на кращі європейські гуманістичні традиції свободи слова, демократичного права на одержання новітньої інформації із різних джерел у суспільстві.

2. Літературний огляд

В роботі зосереджено на питанні права на інформацію як основі діяльності ЗМІ в Україні. Показано, що існують численні Закони України, які визначають з юридичної точки зору різні види інформації у суспільстві та можливості доступу до публічної та таємної інформації, наприклад,

Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації» від 2017-12-19 тощо [1]. Наведено результати досліджень з академічних та Інтернет видань. Так, Бачило І. Л., Лопатин В. М., Федотов М. О. в праці «Інформаційне право» розглядали відносини суб'єктів права в інформаційній сфері, зосереджувались на праві доступу до інформації, виділяли признаки та структуру державної інформації та інформації з обмеженим доступом, а також висвітлювали державну політику в інформаційній сфері [2]. В праці Костецької Т. А. «Право на інформацію в Україні» подається загальна характеристика інформаційного законодавства в Україні, визначаються перспективи його розвитку, розглядаються основні напрями інформаційної політики в сучасних умовах [3]. В праці Приступенко Т. О. «Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності масової інформації» визначаються важливі питання теорії та практики журналістики, пов'язані з функціонуванням сучасного інформаційного простору в Україні, окреслюються також основні принципи діяльності журналістів в контексті правових засад, пов'язаних зі свободою слова, правовою регламентацією мас-медіа в Україні [4]. У статті Ковалевського В. «Сучасний стан і тенденції розвитку медіа-сфери України» наведено, що, з правової точки зору, залишається відкритим питання регулювання відносин в Інтернеті – від визначення меж суспільної моралі до впровадження окремих елементів цензури [5]. У статті Горбатюк В. В., Горбатюк С. Є. «Доступ громадян до інформації: конституційно-правовий аспект» досліджено конституційно-правові аспекти забезпечення доступу громадян до інформації та підкреслено, що прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» мало б наблизити Україну до кращих демократичних практик організації діяльності органів державної влади [6]

Але завершилися недостатньо висвітлені питання стосовно джерел доступу ЗМІ до інформації, що і дало поштовх зосередитися на аналізі таких питань як право ЗМІ до доступу до будь-якої інформації, наприклад, до анонімної інформації або державної темниці, та відповідно на питанні про право на інформацію як основу діяльності ЗМІ тощо.

3. Мета та завдання дослідження

Мета даної статті є визначення істотних умов діяльності ЗМІ в Україні та з'ясування питання щодо підходів до деяких правових джерел, пов'язаних з концепцією інформації в Україні, на підставі яких будується діяльність ЗМІ у суспільстві.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- виокремити конституційно-правові засади на інформацію, якими користуються ЗМІ у своїй діяльності;
- виявити нові джерела інформації у суспільстві, яке демократизується та намагається іти в фарватері новітніх інформаційно- комунікативних технологій;
- з'ясувати основи діяльності ЗМІ в Україні, які відповідають умовам стабільного та неупередженого існування інформаційної сфери в Україні.

4. Матеріали та методи

В дослідженні використані когнітивний метод, який має пізнавальний, науковий, навчальний та методологічний характер. Іншим методом вважається пояснювальний, який шукає відповіді на низку політичних подій, які потрібно науково обґрунтувати. Описуючий метод також був використаний у зв'язку з необхідністю проаналізувати деякі положення законів України пов'язаних з розумінням того, які джерела доступу до інформації існують в українському медіа-середовищі та мають вплив на права та свободи ЗМІ у суспільстві. Для того були використані джерела, які існують у вільному доступу в українському Інтернеті.

5. Результати дослідження

Існує безліч визначень ЗМІ. Одне з найбільш розповсюджених дає Політологічний енциклопедичний словник: “Засоби масової інформації – періодичні друковані видання та інші форми розповсюдження інформації, спрямовані на охоплення необмеженого кола осіб, соціальних груп, держав з метою оперативного інформування їх про події, явища у світі, конкретній країні, певному регіоні, а також на виконання спеціальних соціальних функцій. До ЗМІ, як правило, відносять: періодичні друковані видання (газети, журнали, бюлетені т.п.), які мають постійну назву, нумерацію / періодично виходять у світі; різноманітні технічні засоби і способи передачі на відстань звукової або візуальної інформації” [7, с. 134–135].

Термін ЗМІ вживається в суспільстві тривалого часу. І часто його об'єднують в значеннях з “медіа”. З плином часу з'явилися нові медіа. Якщо строго, то ЗМІ і медіа – це синоніми. Але все ж деяка відмінність, більше інтуїтивна і семантична, існує. ЗМІ – давній термін, медіа – новіший, він прийшов з англомовного середовища. ЗМІ скоріше про відсторонене сухе поінформування, медіа – про більш особистий, персоналізований підхід посередництва між виданням і читачем [8].

Деякі класифікації розмежують ці поняття. ЗМІ розглядають виключно як канал, спосіб або механізм передачі інформації і фактів. Вони не впливають на власне передане повідомлення. А медіа визначають як посередника і учасника комунікації, так само важливого, на думку Маклюена, як і повідомлення, яке передається. Для ЗМІ характерні масовість (1000 і більше примірників), періодичність, яка не повинна бути менше одного разу на рік; примусовість: одне джерело сигналу (мовник, редакція) – багато слухачів. ЗМІ зобов'язані реєструватися в органах, надавати в бібліотеки примірники своєї друкованої продукції, або зберігати протягом 1 року свої записи на носіях.

Діяльність ЗМІ залежить від інформації. Закон України «Про інформацію» (ст. 1) трактує її як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що саме відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому середовищі [9]. Враховуючи багатогранність інформації як об'єкта (предмета) інформаційних відносин у сучасних умовах їх функціонування, визначеного Законом «Про інформацію», її родове поняття не містить усіх кваліфікуючих правових ознак, які б відображали її функціональну властивість, сутність, зміст. Більш повно зміст поняття інформації в конкретних інформаційних відносинах розкриває Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. (з подальшими змінами). Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (зі змінами), інформація – це відомості в будь-якій формі й вигляді збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, примітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості [10].

Інформацію як дані у формі, придатній для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки, визначає ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року [11]. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. (у новій редакції) наводить поняття аудіовізуальної інформації як «зорова інформація, що супроводжується звуком» (ст. 1) [12]. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003р. містить поняття електронного документа, тобто документу, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити (ст. 5 Закону) [13]. Взагалі, в чинному законодавстві визначення цієї категорії базується насамперед на формулі: інформація ~ відомості, повідомлення.

У суспільстві існує також дезінформація – свідомо помилкова інформація, що надається суспільству для завдань контрпропаганди, перевірки на витік інформації, виявлення потенційних клієнтів чорного ринку тощо.

Серед різних видів інформації виділим *правову*. Як вид інформації в цілому, правова інформація є досить широким поняттям з різноманітним змістом, обумовленим розмаїттям об'єктів інформації, джерел (форм) її існування. Джерелами правової інформації Закон «Про інформацію» визначає Конституцію України, інші законодавчі і підзаконні нормативні правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права тощо.

Правова інформація – особливий, специфічний вид інформаційної діяльності. Правовий характер інформації залежить від того, чи може вона бути об'єктом права, власності та товарних відносин. Українське законодавство відповідно до статті 38, 39 Закону «Про інформацію», статті 6, 13 Закону «Про науково-технічну інформацію» [14] доводить, що вона може існувати також у матеріальній формі, бути об'єктом товарних відносин.

ЗМІ, з одного боку спираються на інформацію, яка міститься в конституційно-правових та публічних документах, а з іншого боку, вони самі являються джерелами цієї інформації. ЗМІ черпають дані для своєї переробки та донесення її до мас із державних, конфіденційних та анонімних джерел.

Важливим елементом діяльності ЗМІ у пошуках правової інформації є доступ *до конфіденційної інформації*. Вона не підлягає розголошенню. Це інформація про оперативну і слідчу роботу органів прокуратури, МВС, СБУ, роботу органів дізнання та суду в тих випадках, коли її розголошення може зашкодити оперативним заходам, розслідуванню чи дізнанню, порушити право людини на справедливий судовий розгляд її справи, створити загрозу життю або здоров'ю будь-якої особи (ст. 37 Закону «Про інформацію»). Конфіденційними є також відомості, що містяться в деклараціях державних службовців. Зараз вони стали публічними та оприлюднені на сайтах урядового порталу.

«Для ЗМІ, які використовують інформацію та вважають її основою своєї діяльності, важливим являється пошук інформації з інших, не державних джерел. В деяких випадках, вони можуть отримувати інформацію з анонімних джерел, які важко верифікувати. Але така інформація не правова, вона повинна бути перевірена на достовірність.

Інформація з обмеженим доступом може бути поширена без згоди її власників за умови, якщо ця інформація є суспільно значимою, тобто якщо вона є предметом публічного інтересу і якщо право громадськості знати цю інформацію переважає право її власника на її захист» [15].

Використовуючи інформацію про особу, ЗМІ мусять бути обережними, тому, що в Україні передбачена кримінальна відповідальність за незаконне поширення конфіденційної інформації про

особу (стаття 182 ККУ). Інформація про особу – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про неї. Основними даними про особу (персональними даними) відповідно до Закону України «Про інформацію» (ст. 23) є: національність; освіта; сімейний стан; віросповідання; стан здоров'я; адреса; дата і місце народження. До переліку відомостей про особу належить також інформація про майновий стан, а також інші персональні дані. Джерелами документованої інформації про особу є видані на її ім'я документи, підписані нею документи, а також відомості про особу, зібрані державними органами влади та органами місцевого самоврядування в межах своїх повноважень.

У цьому контексті важливого значення для ЗМІ набуває такий вид інформації, який в українському законодавстві віднедавна визначений поняттям «публічна інформація». Термін «публічна інформація» визначено в ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [16]. Вона говорить, що публічна інформація мусить бути відображена та задокументована будь-якими засобами, також вона є відкритою, крім випадків, встановлених законом.

Способи систематичного та оперативного оприлюднення інформації визначено у статті 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Зокрема, доступ до публічної інформації згідно із Законом забезпечується в Україні шляхом систематичного та оперативного оприлюднення інформації: в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах у мережі Інтернет; на єдиному державному веб-порталі відкритих даних; тощо.

Здійснення доступу до публічної інформації в Україні достатньою мірою врегульоване та передбачає декілька нескладних організаційних процедур. Суттєвого спрощення в доступі до публічної інформації надає впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що передбачено відповідними нормативно-правовими актами.

В українській практиці поширюються використання інформаційно-комунікаційних технологій. Споживачі такої інформації, в першу чергу представники ЗМІ, зможуть самостійно отримувати доступ до необхідних документів. Прикладами таких технологій може бути впровадження електронного уряду у життя, що дає можливість ефективно діяти в умовах інформаційного суспільства.

Для ЗМІ створення електронного уряду означає спрощення процесів звернень до державних органів, завдяки здійсненню всіх державних функцій через Інтернет. Електронний уряд дає змогу ЗМІ одержати першочергову інформацію та здійснити контроль над інформаційною діяльністю влади.

6. Висновки

1. Конституційно-правові засади на інформацію, якими користуються ЗМІ у своїй діяльності в Україні, мають змістовний характер. Використання конституційно-правових актів є життєвою необхідною умовою не лише для волевиявлення людьми своїх думок і прагнень. Без їх реалізації годі й говорити про побудову громадянського суспільства, гарантування конституційності демократичного ладу, свободи доступу ЗМІ до першоджерел інформації. Право на інформацію або право знати означає говорити про те, що широка громадськість повинна усвідомлювати розвиток подій в людському середовищі, знати, що відбувається навкруги. В Україні ЗМІ мусять мати можливість брати участь у вільному потоці інформації. Пошук та доступ до необхідної інформації свідчить про право журналіста на інформацію. Право на свободу висловлювання думок передбачає свободу пошуку, отримання і поширення ідей, інформації, незалежно від кордонів.

2. Здійснення доступу до інформації неможливо без новітніх джерел інформації у суспільстві, яке демократизується. Новітні інформаційно-комунікативних технологій за допомогою яких було відкрито у країні електронний уряд, дають не тільки ЗМІ, але і пересічним громадянам можливість доступу до інформації на демократичних принципах.

3. Основи діяльності ЗМІ в Україні базуються на Конституції України та основних законах, які регулюють відносини між суспільством та владою. Вони відповідають умовам стабільного та неупередженого існування інформаційної сфери в Україні. Пошук інформації – це право ЗМІ, яке є основою її діяльності. ЗМІ мають право спиратися на правові, публічні або конфіденційні, анонімні джерела. Право ЗМІ використовувати ці всі джерела є невід'ємним правом, яке також обмежено законом дотримання прав людини.

За умов глобалізації, коли провідні інформаційні агенції та телерадіокомпанії монополізовані в руках небагатьох ТНК, насамперед американських, поняття свободи ЗМК набуває формального характеру. Свідчення того – висвітлення подій української історії стосовно правління Януковича, протестних акцій Майданів, справ І. Гонгадзе, П. Шеремета, Лесі Ганзюк тощо.

Щоправда, існує ще доктрина "свободи преси" – авторитарна, коли мас-медіа можуть говорити те, що дозволяє влада. Проте це мало поєднується зі словом "свобода" взагалі.

Література

1. Про державну підтримку засобів масової інформації (1997). Закони України № 540/97-ВР. 23.09.1997. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/540/97-%D0%B2%D1%80>
2. Бачило, І. Л., Лопатин, В. Н., Федотов, М. А. (2001). Информационное право. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 789.
3. Костецька, П. А. (1998). Право на інформацію в Україні. Київ, 39.
4. Приступенко, Т. О. (2008). Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності масової інформації. Київ, 351.
5. Ковалевський, В. (2009). Сучасний стан і тенденції розвитку медіа-сфери України. Політичний менеджмент, 5, 109–119. Available at: https://iipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/kovalevskiy_suchasnyi.pdf
6. Горбатюк, В. В., Горбатюк, С. Є. (2012). Доступ громадян до інформації: конституційно-правовий аспект. Державне управління: теорія та практика, 2. Available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12GVVKPA.pdf>
7. Політологічний енциклопедичний словник (1997). Київ, 134–135.
8. Малиш, П. (2019). Чим медіа відрізняється від ЗМІ? Available at: <https://bazilik.media/shcho-take-media/>
9. Про інформацію (1992). Закон України № 2657-XII. 02.10.1992. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
10. Про захист економічної конкуренції (2001). Закон України № 2210-III. 11.01.2001. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
11. Про телекомунікації (2003). Закон України № 1280-IV. 18.11.2003. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text>
12. Про телебачення і радіомовлення» (у новій редакції) (1993). Закон України № 3759-XII. 21.12.1993. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T375900.html
13. Про електронні документи та електронний документообіг (2003). Закон України № 851-IV. 22.05.2003. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>
14. Про науково-технічну інформацію (1993). Закон України № 3323-XII. 25.06.1993. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text>
15. Які ризики для журналістів має використання інформації з анонімних джерел? (2017). Available at: <https://cedem.org.ua/consultations/yaki-ryzyky-dlya-zhurnalistiv-maye-vykorystannya-informatsiyi-z-anonimnyh-dzherel/>
16. Про доступ до публічної інформації (2011). Закон України № 2939-VI. 13.01.2011. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

Received date 02.11.2021

Accepted date 16.12.2021

Published date 30.12.2021

Півнева Любов Миколаївна, доктор політичних наук, професор, кафедра політології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

E-mail: lpivneva@karazin.ua